

Katona-Kiss Attila

A kelet-európai steppe oguz kurgánsírhajai

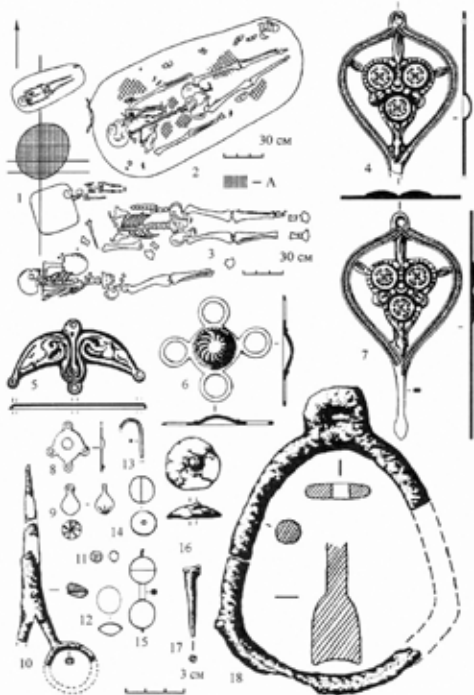
46

Az oguzok törzsei a Türk Birodalom bukását követő ujjur hatalomátvétel időszakában, a 8. század közepe táján hagyták el mongóliai őshazájukat és foglaltak szállást az Aral-tó és a Szir-darja környéki legelőkön. Szállásterületüket a 9. század legvégén kiterjesztették az Urál és a Volga folyók közötti területekre is, kiszorítva onnan a besenyőket. A Kazár Kaganátus összeomlásával (965) az oguzok fennhatósága már egészen a Don alsó folyásvidékig terjedt – ekkor, a 10. század második felében állt hatalma csúcsán birodalmuk. Azonban az iszlámra áttért oguzok, a szeldzsukok elszakadása (985), majd a 11. század első évtizedeiben a kipcsak-kunok nyomása megroppantotta az oguzok erejét és nyugati irányú vándorlásra kényszerítette maradvány törzseiket.

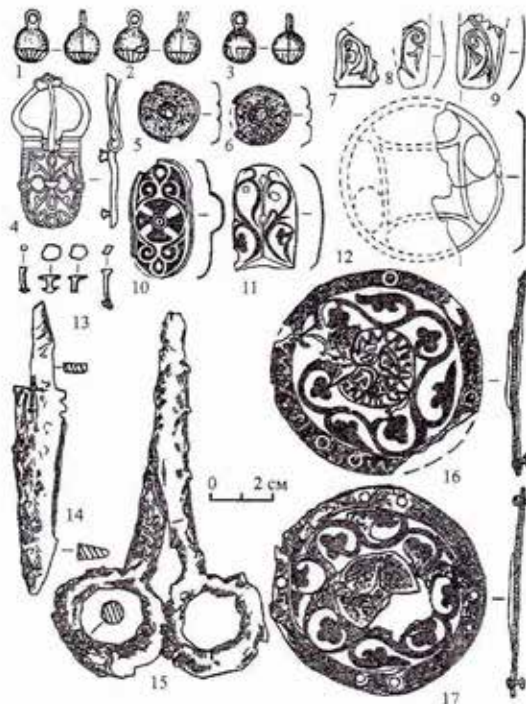
Az oguzokhoz köthető temetkezések döntő többsége egykori szállásterületük nyugati részéről, az Urál és a Don folyók közötti vidékről ismeretesek – jellemzően folyóvizek mellől. Azonosításukban nagy segítséget jelentett Ibn Fadlán leírása, aki 922-ben, mint a bagdadi kalifa követe, útban a volgai bolgárok felé karavánjával áthaladt az oguzok földjén, és jelentésében feljegyezte egy harcos temetési szertartását is.

893-ban az oguzok megtámadták nyugati szomszédjukat, a besenyőket és elűzték őket földjükéről. A besenyők ezután a dunai bolgárokkal szövetségbe lépve, szintén nyugat felé elmozdulva, a magyarok etelközi szállásterületére támadtak. Ez hatással lehetett a magyar honfoglalásra is.

Ha mindenben nem is egyezik a korabeli leírás a régészeti megfigyelésekkel, napjainkra már jól körülhatárolhatók azok a műveltségi elemek, amelyek az oguz temetkezéseket és azok tárgyi emlékeit képviselik. A bagdadi diplomata a következőket rögzítette a temetés, illetve az oguzok túlvilági életről alkotott elképzelései kapcsán: a sírgödröt ház alakban ássák ki, a halottat felöltöztetik, vele temetik övét és íját, kezébe

Elton 85. lelőhely sírhajai és leletei

A kolobovkai női temetkezés leletanyaga

fa ivócsészét tesznek. Építenek egy házat fölötte, valamint sárból egy kupolaszerűséget a sír fölé. Ezután elmennek a lovaiért, számuknak megfelelően többet leölnek közülük, az utolsót a sírba teszik.

A lovak húsát megesszük, a lenyúzott bőrt egy fapóznára felfüggesztik, és azt mondják: „Ezek az ő lovai, amelyeken a Paradicsomba lovagol”.

Megölt ellenségeit kis fából faragott bábukkal szimbolizálják, amelyeket a sírba helyeznek, s azt mondják: „Ezek az ő szolgálói, akik szolgálják őt a Paradicsomban”.

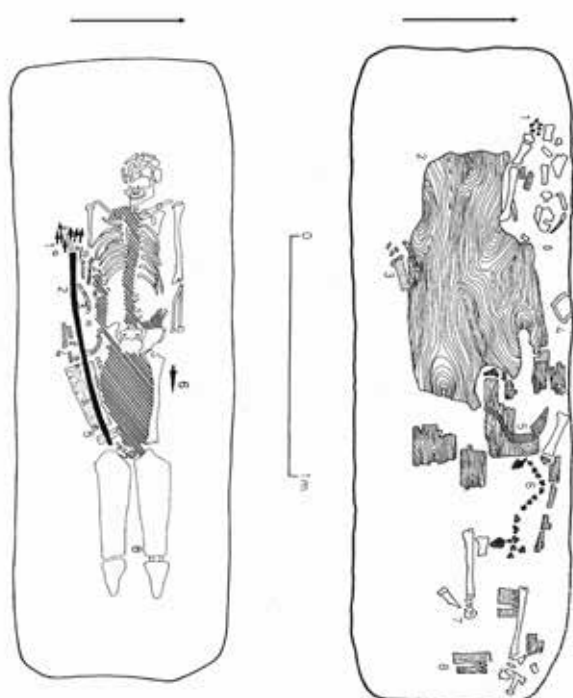
A feljegyzés tehát megemlékezik a fegyver- és italmelléklet adásáról, a részleges lovastemetkezésről, a sírkialakításról és halomemelésről. Sőt, az elhunyt megölt ellenfeleit szimbolizáló fabábukat is regisztráltak fafödém, részleges lócsontvázat tartalmazó sírban, a beszédes nevű Torszk mellett. (Az oguzok megnevezése tork az óorosz forrásokban.)

A régészet tudománya az alábbi megfigyeléseket tette az oguzokhoz köthető temetkezések kapcsán: a sírokat jellemzően bronzkori és vaskori kurgánokba ásták bele, a sírgödörök egyszerű, téglalap alakú aknák vagy hosszanti oldaluk mentén padkás kialakításúak. A megfigyelt sírmélységek 0,5–2,2 méter közötti tartományba tartoztak, tájolásuk általában Ny–K irányú. Az elhantolt maradványa

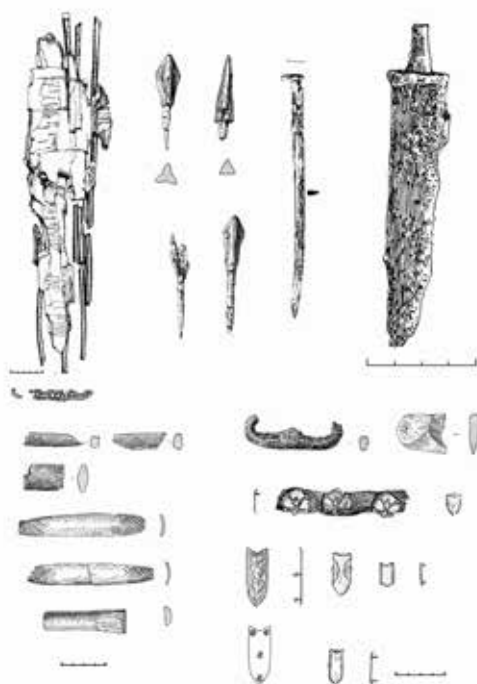
Részleges lovastemetkezés esetén nem az egész ló maradványait, hanem annak csak koponyáját és lábszárait találjuk meg – az oguz sírokban anatómiai rendben. Ennek magyarázata abban rejlik, hogy az egykori hátast feláldozták, megnyúzták, de a fejet és a lábszárakat a bőrben hagyták, majd pedig kitömték és úgy helyezték a sírba, megjelenítve ezzel az egész lovat. A ló húsát ezután a halotti toron fogyasztották el. A részleges lovastemetkezés különböző változatait a honfoglaló magyarok sírjaiban is gyakran megfigyelhetjük.

háton fekvő, nyújtott helyzetű. Ahogy a besenyő temetkezéseknél, úgy az oguzoknál is gyakran megfigyelték a részleges lovastemetkezés nyomait.

Azonban lényeges, a térségben és a korszakban alapvetően csak rájuk jellemző sajátosság, hogy a ló maradványai az eltemetett felett kerültek elő – padkás kialakítású sírok esetén az azokon nyugvó keresztdeszkázaton (ami igen elterjedt volt a temetési szertartásaikban), egyszerű aknasíroknál pedig koporsó tetején vagy pedig a sírba visszatöltött földben. A földem és a rönk- vagy deszkakoporsó mellett nem egyszer a sír alját is fával bélelték ki vagy növényi alapú derékaljra fektették a túlvilágra menőt. Az oguz jellegzetességekkel rendelkező halmos temetkezések között találunk olyanokat is, amelyeket szállás- vagy kiscsaládi temetőként, közös nyughelyként értelmezhetünk. Ilyen esetekben a kurgán földjébe nemcsak egy, hanem több sírt is beástak – ezek között férfi, nő és gyermek nyughelye is megtalálható volt. Bizonyos esetekben megfigyelhető volt a nyújtott testhelyzetben eltemetett oldalra fordítása, a K–Ny-i tájolás, a túlvilági útra szánt ételmelléklet adása (amelyet a sírgödör sarkában dokumentáltak) és krétapor, illetve szén jelenléte a sírban.

A novonikolszkojei férfisír rajza

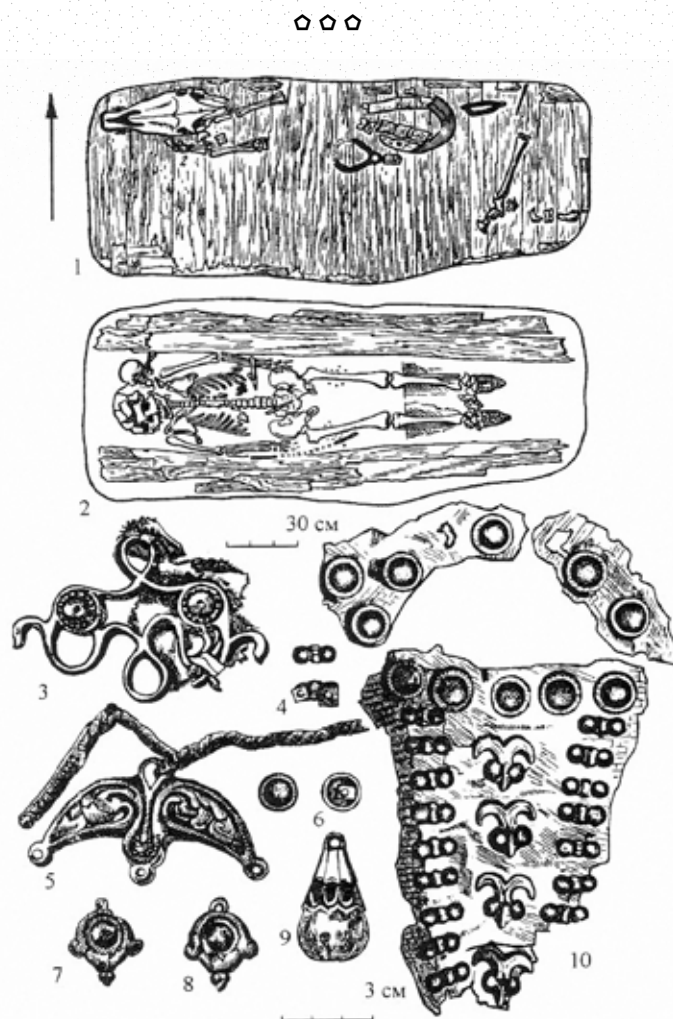
A novonikolszkojei férfisír leletei

A felsorolt jellemzők a férfi és a női sírokra ugyanúgy érvényesek, különbségek abban a tárgyi anyagban figyelhetők csak meg, melyet a túlvilágra adtak az eltemetett mellé. Ezek azonban nem mindig sajátosan „oguz tárgyak”, hanem a korszak, azaz elsősorban a 10. század steppei műveltségének képviselői, amelyek kereskedelem, zsákmányszerzés és sok más egyéb úton is terjedhettek az eurázsiai steppe határtalan régiói és az azokat benépesítő lakói között. Mindemellett természetesen a sírokban mellékletként felbukkanó eszközök és díszítmények között nem egy olyan is akad, melyek bizonyos kombinációkban, adott földrajzi területen és időszakon belül csak egy bizonyos nép temetkezéseiben fordul elő. Ilyen például az oguz női sírokban gyakran megfigyelt csepp alakú, áttört nyéllel kivitelezett fülkanál és olyan ruhára varrt vagy függőként viselt ékítmény, mely leginkább madárra vagy kiterjesztett madárszárnyra emlékeztet. Ezeknek a „vezértárgyaknak” a korát a Lapasz falu melletti kurgánból származó, ékítménynek átalakított, 954/955-ből és 958/959-ből származó arab dirhemek kelteznek megbízhatóan a 10. század közepére, második felére. A nők hétköznapi életének eszközkészletéhez tartoztak az ólomból öntött orsógombok, a lemezrugós és csuklós szerkezetű ollók, az árak és a guzsalyok. A használati tárgyak mellett pipereholmikat (körömtisztítót, csipeszt, fésűt, bronztükröt) és ékszereket (gyöngyöket, fülbevalókat, karkötőket és köves gyűrűket) is megfigyeltek. A női viselet leletei közé sorolhatók a ruha zárására használt fülesgombok, valamint azok a veretek, amelyek a csizmát díszítették.

A férfisírokban jellemzően fegyvereket, díszes öveket, valamint az eltemetett ló szerszámzatát – kengyeleket, zablákat, a nyereg tartozékait – és különböző díszítményeket (pl. levél alakú homlokdíszeket, kantárvereteket) találtak. Ez utóbbiak alapvetően nem különböznek az öveken megfigyelt veretektől, és összességében azt a benyomást keltik, hogy a tehetősebb oguz harcosok lovaik kantárzatát még saját viseletüknél is gazdagabban díszítették. Talán nem tévedünk, ha feltételezzük, hogy a lónak és felszerelésének ugyanúgy lehetett reprezentációs jelentősége, mint a mai járműveknek. A sírokban talált fegyverek között említést érdemelnek a markolatnál felragasztott szarulemezekkel megerősített íjak, a vaspálcákkal megerősített tegezék és a vaspálcákkal megerősített tegezék és a vaspálcákkal megerősített tegezék (tehát a korabeli lőfegyver részei), továbbá a markolatukon, keresztvasukon és hüvelyükön ezüsttel vagy bronzal díszített szablyák, ritkábban a lándzsák. A korszakban védőfegyverzetnek (sisak, sodronying) még nem találjuk

nyomát. Az oguz harcosok öveit gyakorta nemesfémből (jellemzően ezüstből), máskor bronzból öntött veretek és szíjvégek díszítették.

A 11. század közepe utáni időkből már alapvetően a terjeszkedő kipcsak-kunok emlékeit találjuk a kelet-európai steppén – legfeljebb a fennhatóságukat elfogadó oguz (és besenyő) néprészek temetkezési szokásainak egyes elemei tükröződnek olykor a későbbi emléktárgyakban. Az 1050–1060-as években már a Rusz, majd Bizánc határvidékén találjuk a folyamatosan nyugatra szoruló oguz törzstörődékeket, egyes részeik pedig a Magyar Királyság területére is betörték (1068, 1085). Többségük végül besenyő és berend elemekkel együtt, határórként került letelepítésre Kijevtől délre, hogy biztosítsák a Rusz fővárosát a térség új hatalma, a kunokkal szemben (ezt a csoportot hívták később „fekete süvegeseknek”), kisebb részük pedig a bizánci hadseregben, mint katonai segédnép tagozódott be. Helynévi adatok arra mutatnak, hogy egyes részeik a Magyar Királyságba is betelepültek, ahol – a besenyőkhöz hasonlóan – minden bizonnyal ugyancsak fegyveres szolgálatot láthattak el.

Az uvaki női sír és leletei